

SZABÓ ERNŐ

A lanuviumi collegium salutare Dianae et Antinoi törvénye

A római magánegyesületekkel foglalkozó tudományos munkák egyik legfontosabb forrása a közép-italiai Lanuvium városából előkerült *collegiumi* törvény. Tanulmányom elsődleges célja a felirat magyar nyelvű fordításának teljes közlése.¹

A *collegium salutare Dianae et Antinoi* feliratának jelentőségére Th. Mommsen hívta fel a figyelmet 1843-ban megjelent „*De collegiis et sodaliciis Romanorum. Accedit inscriptio Lanuvina*” című tanulmányában, amely két külön fejezetben² tartalmazza a forrás részletes elemzését és függelékben közli a felirat szövegét. A tanulmány megjelenése óta a *lanuviumi* felirat a *collegiumok* – elsősorban jogtörténeti – kutatásának középpontjában áll. Ezzel Th. Mommsen napjainkig meghatározó módon megalapozta a római egyesületi rendszer értelmezésének téves koncepcióját.³

A forrást angol nyelven N. Lewis – M. Reinhold,⁴ W. C. McDermott – W. E. Caldwell,⁵ M. Beard – J. North – S. Price⁶ továbbá J. S. Klop-

¹ Egy részlet (I.22–I.34) fordítását már közzétettem a pannoniai magánegyesületek temetkezési hozzájárulását vizsgáló tanulmányomban: SZABÓ 2011, 100–101.

² MOMMSEN 1843, 98–116.

³ A felirat I.13 sorában az összegyűjtött pénz felhasználására vonatkozó adat (*unde defuncti sepeliantur*) ösztönözte Th. Mommsent az I.12 sorban az *[... ad funjera facienda* kiegészítésre, valamint a *Digesta* 47,22,1–3 szöveg helyéből ismert *collegia tenuiorum* tisztán temetkezési egyesületekként („*collegia funeraticia*”) történő azonosítására. A *collegia funeraticia* kifejezés Th. Mommsen tanulmánya óta bevett terminus technicus a római egyesületek tárgyaláskor, annak ellenére, hogy a rómaiak nem ismerték ezt a fogalmat. A *funeraticius* szó melléknévi előfordulása nem igazolt sem speciálisan a *collegium* szóval kapcsolatban, sem valamely más főnév jelzőjeként. Kizárólag temetkezési céllal megalakuló társulások valószínűleg nem léteztek. A Th. Mommsen-féle értelmezés kritikáját lásd: AUSBÜTTEL 1982, 22–29.

⁴ LEWIS – REINHOLD 1955, 273–275. Lásd még: SMITH 1980, 256–259. (Appendix B.4); SMITH 2003, 126–128.

⁵ MCDERMOTT – CALDWELL 1958, 461–464. (Nr. 86d). Lásd még: MACMULLEN – LANE 1992, 67–69.

⁶ BEARD – NORTH – PRICE 1998, 292–294. (Nr. 12.2)

penborg⁷ publikálta. Német nyelvre T. Schmeller,⁸ majd E. Ebel⁹ fordította le a szöveget, a francia fordítás pedig J.-M. Flambard¹⁰ és F. Jacques¹¹ nevéhez fűződik. Magyar nyelven csak részletek (I.21–I.29, I.30–I.34, II.2–II.6) olvashatók Vadnai B.¹² munkájában, azonban fordítása több helyen pontosításra szorul. A *lanuviumi* egyesület temetkezési tevékenységére vonatkozó részek tartalmát kivonatos formában közölte Király P.¹³

A forrás jellegéből adódóan a fordítás során a szöveghűséget a stilisztikai szempontok elé helyeztem. Fordításom alapjául az E. Ebel-féle feliratkiaadás¹⁴ szolgált. A feliratot a jobb átláthatóság kedvéért tartalmi szempontok alapján fejezetekre és alfejezetekre tagoltam, amelyeket címekkel láttam el. A fordítás során a megfelelő helyeken lábjegyzetes formában közlöm a hazai szakirodalomban olvasható helytelen értelmezéseket, ugyanakkor a felirattal foglalkozó nemzetközi irodalom elemzésének ismertetésére nem térek ki, mivel ez meghaladná a tanulmány kereteit.

A lelőhely

A több darabra tört feliratot 1816-ban *Lanuvium* (ma Lanuvio) északkeleti részén¹⁵ (a mai Via Laviniense közelében¹⁶) találták meg. A *Latium*hoz tartozó *Lanuvium* Rómától délre található a *Via Appia* közelében. A város régészeti kutatásáról P. Chiarucci készített összefoglaló tanulmányt,¹⁷ *Lanuvium territoriumát* M. Lilli munkájából¹⁸ ismerhetjük meg. A felirattöredékek egy fürdőépület¹⁹ ma-

⁷ KLOPPENBORG 2006, 332–335. (Nr. 8)

⁸ SCHMELLER 1995, 99–105.

⁹ EBEL 2004, 26–32.

¹⁰ FLAMBARD 1987, 228–231.

¹¹ JACQUES 1990, 220–223.

¹² VADNAI 1942, 10–11.

¹³ KIRÁLY 1894, 280.

¹⁴ EBEL 2004, 19–25. További mérvadóbb forráskiadások: RATTI 1825, 437–462.; MOMMSEN 1843, 98–116.; MOMMSEN 1850, 353–364.; CIL XIV, 2112 (Dessau); MANTEYER 1898, 271–280.; GORDON 1964, 61–68. (Nr. 196); AEp 1983, 181. (Ausbüttel)

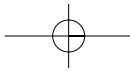
¹⁵ RATTI 1825, 437–438.

¹⁶ CHIARUCCI 1983, 81.

¹⁷ CHIARUCCI 1983

¹⁸ LILLI 2001

¹⁹ Vadnai B. helytelenül „Lanuvium templomában talált feljegyzés”-ről ír (VADNAI 1942, 9.).

radványai közül kerültek elő. Bár a törvényből megtudjuk, hogy az egylettagok a *collegium* istenségeinek, *Dianának* és *Antinousnak* születésnapján a közfürdőben (*'balineum publicum'*) gyűltek össze (II.30–II.32), a felirat eredeti felállítási helye mégsem a fürdőépület volt, hiszen a szöveg bevezető része *Antinous tetrastylonját* jelöli meg a felállítás helyeként (I.7–I.8).

A hordozó²⁰

A felirathordozó márványtábla 65 darabra²¹ tört. A CIL adatai²² szerint magassága 90 cm, szélessége 165 cm, vastagsága 1,5 cm. A keltezés tartalmazó első sor kivételével a felirat szövegét két 33, illetve 32 soros hasábra rendezték. Az első sor betűi 3,2 cm magasak, a további sorok betűi eleinte 2 cm körüliek, majd a felirat vége felé fokozatosan 1 cm-re csökkennek.²³ Ligatúra két helyen fordul elő (I.23 és I.28), mindkét esetben a sor utolsó két betűjének összekapcsolásáról van szó az egyöntetű sorzáródások érdekében. A felirat tartalmilag elkülönülő szakaszait (középre rendezéssel, új sorok beiktatásával, behúzásokkal, üres térközökkel, tagoló jelzésekkel) vizuálisan is felismerhetővé tették. Néhány betű esetében még látszik az eredeti vörös színezés.

Keltezés

A felirat a *consulok* neve (*Lucius Ceionius Commodus* és *Sextus Vettulenus Cívica Pompeianus*) alapján²⁴ Kr. u. 136-ra²⁵ keltezhető (I.1). Az egyesület Kr. u. 133. január 1-jén alakult meg (I.9–I.10), a törvényt tehát három évvel a *collegium*-alapítás után vették kőbe a társulat jötevéjének utasítására (I.7–I.8).

²⁰ A hordozóról Manteyer közölt fotót: MANTEYER 1898, Pl. VII–VIII. A felirat lenyomatáról készült fényképet Gordon tette közzé: GORDON 1964, Plate 87–88.

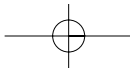
²¹ Lásd: MANTEYER 1898, 272. és GORDON 1964, 61. Vö.: CIL XIV, 196: „numero plus quinquaginta”

²² CIL XIV, 196. Gordon 167,5 cm-ben határozza meg a maximális szélességet, 88,7 cm-ben a maximális magasságot (GORDON 1964, 61). Manteyer 2,2 cm-es vastagságot mért (MANTEYER 1898, 272.).

²³ Az egyes sorok betűméreteihez lásd: GORDON 1964, 62.

²⁴ DEGRASSI 1952, 39.

²⁵ Vadnai B. a felirat keltezését összekeveri az egyesület alapításának dátumával (VADNAI 1942, 9.).

A collegium salutare Dianae et Antinoi

A *collegium salutare Dianae et Antinoi* létezésére az egyetlen bizonyítékunk a tárgyalt felirat. A *lanuviumi* egyesület *Antinous* halála²⁶ után három évvel alakult meg. *Antinous* kultuszának *collegiumi* keretek között történő ápolásáról a birodalom nyugati feléből nincs más adat.²⁷

A felirat fordítása

A felirat állításának oka és a törvény írásba foglalása (I.1–I.10)

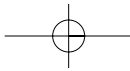
<p>[L(ucio) Ceionio] Commodo Sex(to) Vettuleno Civica Pompeiano co(n)s(ulibus) a(n)te d(iem) V Idus Iun(ias) [Lanuvi in] templo Antinoi in quo L(ucius) Caesennius Rufus [patronu]s municipi conventum haberi iusse- rat per L(ucium) Pompeium [---] um q(uin)q(uennalem) cultorum Dianae et Antinoi pollicitus est se ⁵ [con]laturum eis ex liberalitate sua HS XV m(ilium) n(ummum) usum: die [natal]is Dianae Idib(us) Aug(ustis) HS CCCC n(ummos) et die natalis Antinoi V K(alendas) [Dec(embres)] HS CCCC n(ummos) et praecepit legem ab ipsis constitutam sub tetra [stylo A]ntinoi parte interi- ori perscribi in verba infra scripta.</p>	<p>Lucius Ceionius Commodus és Sex- tus Vettulenus Civica Pom-peianus consulsága idején (Kr. u. 136) a jú- nius idusa előtti 5. napon (június 9.) Lanuviumban Antinous temp- lomában, amelyben Lucius Caesennius Rufus, a város patronusa gyűlést hivatott össze Lucius Pompeius ...us, Diana és Antinous tisztelőinek quinquen- nalis közreműködésével, meg- ígérte (ti. Lucius Caesennius Rufus), hogy átad nekik bőkezű- sége folytán 15 ezer sestertius használatra:²⁸ Diana születésnap- ján, augusztus idusán (augusztus 13.) 400 sestertius és Antinous születésnapján, december kalen- daeja előtti 5. napon (november 27.) 400 sestertius,²⁹ és elrendel-</p>
--	--

²⁶ *Antinous* haláláról: SHA. Hadr. 14.6

²⁷ MEYER 1991, 207.

²⁸ A használat (*usus*) a haszonélvezetnél (*ususfructus*) szűkebb részjogosítvány: a jogosított csak addig szedheti a hasznokat, ameddig a maga szükségletei terjednek (FÖLDI – HAMZA 2007, 361–362.).

²⁹ A 2×400 sestertiusos hozam 5,33%-os éves kamatot feltételez, ami a pénzalap nagyságának megfelelő átlagos értéknek számított, vö.: DUNCAN-JONES 1982, 135. (Table 4.).

l [M(arco) Antonio Hiber]o P(ublio) Mummiio Sisenna co(n)s(ulibus) Kal(endis) Ian(uariis) collegium salutare Dianae l¹⁰ [- - - ?] et Antinoi constitutum L(ucio) Caesennio L(uci) f(ilio) Quir(ina) Rufo dict(atore) III idemq(ue) patr(ono). l

te, hogy a saját maguk által hozott törvényt írják le *Antinous tetrastylonjának*³⁰ aljában a belső oldalra az alább lejegyzett szövegezésben. *Marcus Antonius Hiberus* és *Publius Mummius Sisenna* consulsága idején (Kr. u. 133) január *kalendaej*án (január 1.) megalapították a *collegium salutare Dianae* ...³¹ et *Antinoi*t, amikor *Lucius Caesennius Rufus*, *Lucius* fia, a *Quirina* tribusból,³² *patronus* volt és 3. alkalommal *dictator*.³³

Egy senatusi határozat részlete (I.11–I.14)

Kaput ex s(enatus) c(onsulto) p(opuli) R(omani): l Quib[us] permissum est co[n]venire collegiumq(ue) habere liceat qui stipem menstruam conferre vo[le]n[ti] ad facienda sa[cr]a in it(!) collegium coeant neq(ue) sub specie eius collegi nisi semel in men[se] cloeant stipem con]ferendi causa unde defuncti sepeliantur. l

Szakasz³⁴ a római nép *senatus*ának határozatából: Ezeknek engedélyezték, hogy gyülekezzenek és szabad társulatot létrehozniuk; akik havi tagdíjat akarnak gyűjteni szakrális tevékenységek végrehajtására, ebbe a társulatba tömörülhetnek, és ezen társulat ürügye alatt havonta csak egyszer gyűlhetnek össze a tagdíj összegyűjtése miatt, amelyből az elhunytakat eltemethetik.

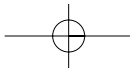
³⁰ *tetrastylon*: „Négysoros oszlopcsarnok” (FINÁLY 1884).

³¹ A kitört rész talán *Diana agnomenj*ét tartalmazta.

³² *Vadnai B.* a *filiat*iot és a *tribus*-jelölést helytelenül értelmezve a következőket írja: „L. Caesennius L. Quir Rufus fiával együtt testületet alakítanak” (VADNAI 1942, 9.). *Innen Váradi Á.*: „the collegium was founded 133 AD, by L. Caesennius L. Quit Rufus and his son” (VÁRADI 2008, 537.), lásd még: „L. Caesennius L. Quir Rufus fiával együtt testületet alakított” (VÁRADI 2009, 10.). A szöveghelyen egyébként *Lucius Caesennius Rufus* keltező jelleggel szerepel és nem alapítóként.

³³ Mindkét tisztség városi pozíció, vö: *dictator Lanuvini* (*Cic. Mil.* 17. 45.).

³⁴ *kaput* (*caput*): „A single clause, section, paragraph” (OLD, 275). „Írott művekről, főszakasz, főrész, fejezet” (FINÁLY 1884).

Jókívánságok és szándéknyilatkozat (I.15–I.18)

[Quod fa]ust[um fe]lix
salutareq[ue] sit Imp[eratori]
Caesari Traiano Hadriano
Aug[usto] totiusque | [do]mus
[Aug[usti]] nobis [n]ostris colle-
gioq[ue] nostro et bene adque(!)
industrie contraxerimus ut |
[e]xitus d[efu]nctorum honeste
prosequamur itaq[ue] bene confe-
rendo univ[er]si consentire | debe-
mus u[t long]o tempore invete-
rescere possimus.

Legyen minden kedvező, szeren-
csés és üdvös Imperator Caesar
Traianus Hadrianus Augustusnak
és az egész Augustus-háznak, ne-
künk, társulatunknak és hozzá-
tartozóinknak; és mi rendben és
szorgalmasan fogunk összegyűl-
ni azért, hogy az elhunytak el-
múlását tisztességgel kísérvük,
tehát mindannyiunknak bele
kell egyeznie, hogy rendszeren
hozzájárulunk, hogy hosszú idő-
re gyökeret eresztessünk.

A törvény lejegyzésének célja (I.18–I.20)

Tu qui novos in hoc collegio |
intrare vole[s] prius legem perlege
et sic intra ni(!) postmodum que-
raris aut heredi tuo |²⁰ contro-
ver[s]iam relinquis. |

Te, aki újként akarsz belépni ebbe
a társulatba, előbb olvasd végig a
törvényt és úgy csatlakozz, hogy
aztán nem emelsz panaszt³⁵ vagy
hagysz az örökösödre jogvitát.

Az egyesület törvénye (I.20–II.32)

a. Tagfelvétel és havi tagdíj (I.20–I.22)

Lexs(!) collegi: | [Plac]uit univ[er]-
sis ut quisquis in hoc collegium
intrare voluerit dabit capitulari
nomine | HS C n[on]ummos) et vi[ni]
boni amphoram item in menses
sing[ulos] a(sses) V.

A társulat törvénye: Mindan-
nyian elhatároztuk, hogy bárki,
aki ebbe a társulatba be akar
lépni, felvételi díjként³⁶ 100 ses-
tertius³⁷ és egy amphora jó bort
fog fizetni, éppen így minden
hónapban 5 ast.³⁸

³⁵ Nagy T. a collegiumokból való kilépés lehetőségének vizsgálatakor erre a szöveg-
helyre utal: „a Lex Lanuviana (Dessau, 7212) egyik mondatából világosan követke-
zik, hogy a collegiumba felvett tag számára, ha a későbbiek folyamán valamivel
nem értett egyet, csupán a panaszemelés, a questus lehetősége maradt, de nem a ki-
lépés” (NAGY T. 1967, 63.).

³⁶ capitularium (capitularium): „A poll-tax or levy” (OLD, 272.). „Fejpenz mint tagdíj
bizonyos testületekre belépéskor fizetve” (FINÁLY 1884).

³⁷ Vadnai B. tévesen 110 sestertiusról ír a belépési díj kapcsán (VADNAI 1942, 13.).

³⁸ Király P. a havonta szedett összeggel kapcsolatban tévesen 1 asról ír, majd meg-

b. Temetkezési tevékenység (I.22–II.6)

Item placuit ut quisquis mensib(us) | contin[uis se]x(?) non pariaverit et ei humanitus acciderit eius ratio funeris non habebitur | etiamsi [tes]tamentum factum habuerit. Item placuit quisquis ex hoc corpo |^{25re} n(ostro) pariatu[s] decesserit eum sequentur ex arca HS CCC n(ummi) ex qua summa decedent exe | quiari nomine HS L n(ummi) qui ad rogos(!) dividuntur exequiae autem pedibus fungentur. | Item placuit quisquis a municipio ultra milliar(ium) XX decesserit et nuntiatum fuerit eo exire debebunt | electi ex corpore n(ostro) homines tres qui funeris eius curam agant et rationem populo reddere debe-

Ugyancsak elhatároztuk, hogy bárki, aki hat³⁹ egymást követő hónapon keresztül nem fizeti (a tagdíjat)⁴⁰ és eléri az emberi végzet,⁴¹ annak temetési számlája nem lesz rendezve, még akkor sem, ha készült végrendelet. Ugyancsak elhatároztuk: (ha) valaki (a tagdíjat) fizetők közül testületünkben elhalálozik, azt 300 sesterlius illeti meg a pénztárból, amely összegből lejön 50 sesterlius a gyászmenet díjaként,⁴² amelyet a máglyánál osztanak szét;⁴³ a gyászmenet pedig gyalogszerrel tartandó. Ugyancsak elhatároztuk: (ha) valaki a várostól⁴⁴ 20 mérföldnél⁴⁵ távolabb⁴⁶ hal meg, és ezt beje-

jegyzi, hogy ez akkor esedékes „ha van temetés – ha nincsen – ha díj elesik” (KIRÁLY 1894, 280). Ez utóbbi adatot – annak ellenére, hogy erről nincs szó a feliraton – átveszi Vadnai B. is: „havi esedékessége elesett, ha temetés nem volt” (VADNAI 1942, 13.).

³⁹ A hónapok számát jelölő rész megsérült. Szóba jöhet a *contin[uis] X* kiegészítés is.

⁴⁰ *pariare*: „To square (accounts); (absol.) to settle a debt, settle up” (OLD, 1297). „Ki-egyenlít, kifizet (tartozást, számlát stb.)” (FINÁLY 1884).

⁴¹ *humanitus*: „In the manner of human beings. b (in euphemistic references to death)” (OLD, 809.).

⁴² *exequiarium (exsequiarium)*: „A distribution of money on the occasion of a funeral” (OLD, 655.). „A temetésen részt vettek közt kiosztott adomány” (FINÁLY 1884).

⁴³ Váradi Á. a temetkezési pénz kapcsán a következőket írja: „A *lex collegii Lanuvini* tanúsága szerint a *collegium* tagjának elhalálozása estén a közös 'kasszából' 300 sesterlius fizettek, mely magába foglalta a temetés költségeire fordítandó 50 sesterlius.” Ezt követően pedig „hozzátartozóknak juttatott, a temetési költségektől mentes juttatás”-ról tesz említést (VÁRADI 2009, 10. lásd még: VÁRADI 2008, 537.). Ez az értelmezés helytelen, a forrás szerint a *collegium* 300 *sestertius*szal járult hozzá az elhunyt temetéséhez, amelyből 50 *sestertius* a gyászmenetben résztvevők között osztottak ki és hozzátartozóknak juttatott összegről sincs szó a feliraton.

⁴⁴ Vadnai B. az a *municipio* szöveghelyet (csakúgy mint az I.31 sorban) helytelenül „municipiumbeli”-nek fordítja (VADNAI 1942, 10.).

⁴⁵ A 20 mérföld egy napi járóföldet jelentett, vö.: ÜRÖGDI 1979, 95.

⁴⁶ Király P. távolságra vonatkozó közlése pontatlan: „ha valaki a várostól husz római mfre hal meg” (KIRÁLY 1894, 280.). Szalai K. értelmezése szintén helytelen: „az egy-

bunt | sine dolo m[al]o et si quit(!)
 in eis fraudis causa inventum fue-
 rit eis multa esto quadruplum.
 Quibus |³⁰ [funeraticium] eius
 dabitur hoc amplius viatici nomine
 ultro citro sing(ulis) HS XX
 n(ummi). Quodsi longius | [a
 municipio supra mill(iarium) XX
 decesserit et nuntiari non potuerit
 tum is qui eum funeraverit
 testa | [tus rem tabu]lis signatis
 sigillis civium Romanor(um) VII
 et probata causa funeraticium eius
 sa | [tis dato ampli]us neminem
 petiturum deductis commodis et
 exequiario e lege collegi dari | [ei
 debebit. A n(ostro) collegio dolus
 malus abesto. Neque patrono neque
 patronae neque d[omino] | | neque
 dominae neque creditori ex hoc col-
 legio ulla petitio esto nisi si quis
 testamento heres | nomina[tu]s
 erit. Si quis intestatus decesserit is
 arbitrio(!) quinq(uennalis) et po-
 puli funerabitur. | Item placuit
 q[ui]squis ex hoc collegio servus

lentik, akkor testületünkől há-
 rom kiválasztott személynek oda
 kell mennie, akik gondoskodnak
 annak temetéséről⁴⁷ és rosszaka-
 ratú megtévesztés⁴⁸ nélkül szá-
 madást kell adniuk a tagságnak;
 és ha valamilyen csaláson kap-
 nák őket, számukra a pénzbün-
 tetés négyszeres legyen. Ezeknek
 adják oda (az elhunyt) temetési
 pénzét,⁴⁹ azonkívül utazási térí-
 tésként oda-vissza minden eset-
 ben 20 sestertium. Ha azonban a
 várostól 20 mérföldnél nagyobb
 távolságban hal meg, és ezt nem
 tudják bejelenteni, akkor annak,
 aki eltemette – miután a tényt 7
 római polgár pecsétjével szignált
 okmánnyal bizonyította⁵⁰ és az
 ügyet jóváhagyták – kell odaad-
 ni (az elhunyt) temetési pénzét a
 költségek⁵¹ és a gyászmenet díjá-
 nak levonása után a társulat tör-
 vénye szerint, ha biztosított,⁵²
 hogy senki sem fog többé igényt
 támasztani. Társulatunktól távol

let csak a 20 mérföldnyi távolságon belül elhunytakkal szemben teljesítette temeté-
 si kötelezettségét” (SZALAI 2007, 153.).

⁴⁷ Király P. szerint a *collegium* három küldöttjének a temetésről való gondoskodás
 mellett az a feladata, hogy „megvendégelik a népet” (KIRÁLY 1894, 280.). Erre vo-
 natkozóan azonban nincs adat a feliraton.

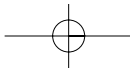
⁴⁸ A *dolus malus*ról bővebben: FÖLDI – HAMZA 2007, 481. A rómaiak ismertek *dolus
 bonust* is, pl. ellenség vagy rabló becsapása, lásd: *Digesta* 4,3,1.3.

⁴⁹ *funeraticium*: „Funeral expenses” (OLD, 747). „Temetkezésre való pénz, temetési
 költség” (FINÁLY 1884).

⁵⁰ Vadnai B. fordítása szerint a 7 római polgár pecsétjével szignált okmánnyal azt kel-
 lett igazolni, „hogy senki sem térítette meg az említettnek a temetési költséget”
 (VADNAI 1942, 10.).

⁵¹ A *commoda* pontos értelmezése nehézséget okoz, vö.: OLD, 367.

⁵² *satis dare* (*satisdare*): „To give security” (OLD, 1694). „Valakinek elegendő kezessé-
 get ad vagy nyújt, biztosítékot állít” (FINÁLY 1884).

defunctus fuerit et corpus eius a domino dominav[e] | iniquitatae(!) sepulturae datum non fuerit neque tabellas fecerit ei funus imag[ina]l[is] rium fiet. Item placuit quisquis ex quacumque causa mortem sibi adsciverit | eius ratio funeris non habebitur. |

kell tartani a rosszakarátú megtevesztést. Sem *patronus*nak, sem *patrona*nak, sem *dominus*nak, sem *domina*nak, sem hitelezőnek ne legyen semmilyen jogigénye⁵³ erre a társulatra vonatkozóan, kivéve, ha valaki egy végrendeletben örökösként lett megnevezve. Ha valaki végrendelet nélkül hal meg, őt a *quinquennialis*⁵⁴ és a tagság határozatának megfelelően temetik el. Ugyancsak elhatároztuk: (ha) valaki a társulattól rabszolgaként⁵⁵ hal meg és tetemét a *dominus* vagy a *domina* jogtalanul nem adná ki⁵⁶ a temetéshez és nem készített feljegyzést⁵⁷ sem, számára jelképes temetést rendezzenek. Ugyancsak elhatároztuk: bárki bármilyen okból öngyilkosságot követne el, temetésének számláját ne fizessék ki.

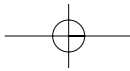
⁵³ A római jogban a hagyaték kiadása iránti keresetet *petitió*nak is nevezték (FÖLDI – HAMZA 2007, 156.).

⁵⁴ Vadnai B. a *quinquennialist* kifejejtette a fordításából (VADNAI 1942, 10.).

⁵⁵ A rabszolgák *collegiumi* tagságának feltételeihez lásd: *Digesta* 47,22,3.2

⁵⁶ Vadnai B. a szöveghelyet pontatlanul fordítja: „Amennyiben valamelyik biztosított rabszolga halna meg és annak holttestét, vagy úrnője igazságtalanul el nem temette és igazoló táblákat sem készített, (...)” (VADNAI 1942, 10.).

⁵⁷ Nem szabályszerű végrendeletről (*testamentum*) van szó, hanem feljegyzésről (*tabella*). Hasonló lehetőséget biztosított ifjabb *Plinius* is saját rabszolgái számára, lásd: *Plin. epist.* 8. 16.

c. Közös lakomák (II.7–II.16)

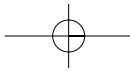
Item placuit ut quisquis servus ex hoc collegio liber factus fuerit is dare debebit vini [bo]ni amphoram. Item placuit quisquis magister suo anno erit ex ordine al[bi] \ ad cenam faciendam et non observaverit neque fecerit is arcae inferet HS XXX n(ummos). |¹⁰ Insequens eius dare debebit et is eius loco restituere debebit. | Ordo cenarum: VIII Id(us) Mar(tias) natali Caesenni [- -]i patris V K(alendas) Dec(embres) nat(ali) Ant[inoi] | Idib(us) Aug(ustis) natali Dianae et collegi XIII K(alendas) Sept(embres) na[t(ali) Caes]enni Silvani fratris pr(idie) N[on]as - - | natali Corneliae Proculae matris XIX K(alendas) Ian(uarias) na[tal(i) Caes]enni Rufi patr(oni) munic[ipi]. | Magistri cenarum ex ordine albi facti qu[ui]o ordine homines quaterni ponere debeb[unt] |¹⁵ vini boni amphoras singulas et panes a(ssium) II qui numerus collegi fuerit et sardas n[on] mero quattuor strationem caldam cum ministerio. |

Ugyancsak elhatároztuk, hogy bárki, aki rabszolgaként ebből a társulattól felszabadul, köteles felajánlani egy amphora jó bort. Ugyancsak elhatároztuk: bárki, aki a hivatali évében a tagsági lista sorrendjének megfelelően *magister* lesz, azért hogy lakomát rendezzen, és azt nem teljesíti, és nem rendezi meg, az 30 *sestertium* fizet a pénztárnak. Utódjának (ti. a tagsági listán) kell majd biztosítania (a lakomát) és annak kell helyette kárpótlást nyújtania. A lakomák rendje: március *idusa* előtti 8. napon (március 8.) *Caesennius ... pater* születésnapján, december *kalendaeja* előtti 5. napon (november 27.) *Antinous* születésnapján, augusztus *idusán* (augusztus 13.) *Diana* és a társulat születésnapján,⁵⁸ szeptember *kalendaeja* előtti 13. napon (augusztus 20.) *Caesennius Silvanus*⁵⁹ *frater* születésnapján, ... *nonaejät* megelőző napon (... 6. vagy 4.) *Cornelia Procula mater* születésnapján, január *kalendaeja* előtti 19. napon (december 14.) *Caesennius Rufus*, a város *patronusának* születésnapján.⁶⁰ Akik a tagsági lista sorrendje alapján *magistri cenarum* lettek – minden-

⁵⁸ Az I.9–I.10 szöveghelyen arról értesültünk, hogy az egyesületet január 1-jén alapították, az egyesület *constitutioja* és születésnapja tehát nem esik egybe.

⁵⁹ Talán azonos az ifjabb *Plinius* egyik levelében említett megegyező nevű személlyel: *Plin. epist.* 3.8.

⁶⁰ A márványtáblán itt üres sor következik, biztosítva a lehetőséget további ünnepnapok utólagos beiktatására.

kor négy személy –, valamely sorrendben kötelesek felajánlani egy-egy amphora jó bort és kenyert 2 *as* értékben a társulat (tagjainak) száma szerint és szám szerint négy szardíniát,⁶¹ az ebédlőterem előkészítését,⁶² meleg vizet kiszolgálással.

d. A tisztségviselők kiváltságai (II.17–II.22)

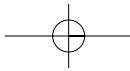
Item placuit ut quisquis quinquennalis in hoc collegio factus fuerit is a sigillis eius temporis | quo quinquennalis erit immunis esse debebit et ei ex omnibus divisionibus partes dupl[as] | dari. Item scribae et viatori a sigillis vacantibus partes ex omni divisione sesquip[las] |²⁰ dari placuit. | Item placuit ut quisquis quinquennialitatem gesserit integre ei ob honorem partes se[squi] | plas ex omni re dari ut et reliqui recte faciendo idem sperent. |

Ugyancsak elhatároztuk, hogy bárki, aki ebben a társulatban *quinquennalis* lesz, annak mentesülnie kell a pecsétektől⁶³ arra az időre, amíg *quinquennalis* lesz és neki minden kiosztásból dupla részt kell adni. Ugyancsak elhatároztuk: a *scribanak* és a *viatornak*, akik mentesülnek a pecsétektől, minden kiosztásból másfélszeres részt kell adni. Ugyancsak elhatároztuk, hogy bárki, aki a *quinquennalis* tisztséget becsületesen gyakorolja, annak megtiszteltetésből minden dologból másfélszeres részt kell adni azért, hogy a többiek ugyanezt remélhessék, amennyiben helyesen cselekszenek.

⁶¹ Elképzelhető, hogy egy tonhal fajtáról, a bonitóról van szó. Elkészítésére vonatkozóan több receptet is olvashatunk *Apicius* szakácskönyvében: *Apic.* 9.10.1–4.

⁶² *stratio*: „The spreading of carpets and other coverings in preparation for a ceremonial banquet; (concr.) the coverings used on such occasions” (OLD, 1826). „Az ebédlő terem elkészítése egy vendégségre (szőnyegek elterítése, nyugvó párnák elhelyezése stb.)” (FINÁLY 1884).

⁶³ A II.17 és a II.19 sorokban előforduló *sigillum* kifejezés Th. Mommsen véleménye szerint a tagsági díj befizetését igazoló pecsétet jelentheti (MOMMSEN 1843, 107.). A szövegkörnyezetből (*immunis, vacare*) arra következtethetünk, hogy egy kötelezettség teljesítésének az igazolásáról van szó, vö.: „(perh.) a subscription (as marked by the affixing of a seal)” (OLD, 1757).

e. Az összejövetelekre vonatkozó viselkedési szabályok és szankciók (II.23–II.27)

Item placuit si quis quid queri aut referre volet in conventu referat ut quieti et | hilares diebus sollemnibus epulemur. |²⁵ Item placuit ut quisquis seditio[n]is(!) causa de loco in alium locum transierit ei multa es | to HS IIII n(um[m]um). Si quis autem in obprobrium(!) alter alterius dixerit aut tu[m]ul|tutatus fuerit ei multa esto HS XII n(um[m]um). Si quis quinquennali inter epul[as] | obprobrium(!) aut quid contumeliose dixerit ei multa esto HS XX n(um[m]um). |

Ugyancsak elhatároztuk: ha valaki sérelmezni vagy jelenteni akar valamit, azt a gyűlésen terjessze elő azért, hogy nyugodtan és vidáman étkezhessünk az ünnepélyes napokon. Ugyancsak elhatároztuk, hogy bárki, aki a rendbontás kedvéért egyik helyről a másikra megy, annak 4 *sestertius* legyen a büntetése. Ha pedig valaki egy másik gyalázatára beszél vagy zavargást okoz, annak 12 *sestertius* legyen a büntetése. Ha valaki a *quinquennalis*-nak a lakoma folyamán gyalázatosat mond, vagy valamit sértő módon ad elő, annak 20 *sestertius* legyen a büntetése.

f. A *quinquennalis* feladatai (II.28–II.32)

Item placuit ut quinquennalis sui cuiusque temporis diebus sollemn[ibus ture] |³⁰ et vino supplicet et ceteris officiis albatu[m] fungatur et die[bus natalibus] | Dianae et Antinoi oleum collegio in balineo publico pon[at antequam] | epulentur.

Ugyancsak elhatároztuk, hogy mindegyik *quinquennalis* a saját hivatali idejének ünnepnapjain tömjénnel és borral áldozzon és a többi kötelezettségét fehér öltözetben hajtsa végre és *Diana* valamint *Antinous* születésnapján ajánljon fel olajat a társulatnak a közfürdőben, mielőtt étkeznénk.

Bibliográfia

- AUSBÜTTEL 1982 = F. M. AUSBÜTTEL: *Untersuchungen zu den Vereinen im Westen des römischen Reiches*. Kallmünz, 1982.
- BEARD – NORTH – PRICE 1998 = M. BEARD – J. NORTH – S. PRICE: *Religions of Rome. Volume II: A Sourcebook*. Cambridge, 1998.
- CHIARUCCI 1983 = P. CHIARUCCI: *Lanuvium, Collana di studi sull'Italia antica 2*. Roma, 1983.
- DEGRASSI 1952 = A. DEGRASSI: *I fasti consolari dell'Impero Romano dal 30 avanti Cristo al 613 dopo Cristo*. Roma, 1952.
- DUNCAN-JONES 1982 = R. DUNCAN-JONES: *The economy of the Roman Empire: quantitative studies*. Cambridge, 1982².
- EBEL 2004 = E. EBEL: *Die Attraktivität früher christlicher Gemeinden*. Tübingen, 2004.
- FINÁLY 1884 = FINÁLY H.: *A latin nyelv szótára [elektronikus dok.]*, <http://mek.oszk.hu/03500/03502> (Letöltés ideje: 2011. május 10.).
- FLAMBARD 1987 = J.-M. FLAMBARD: *Éléments pour une approche financière de la mort dans les classes populaires*, in: F. HINARD (ed.): *La mort, les morts e l'au-delà dans le monde romain. Actes du colloque de Caen, 20–22 novembre 1985*. Caen, 1987, 209–244.
- FÖLDI – HAMZA 2007 = FÖLDI A. – HAMZA G.: *A római jog története és intéstitúciói*. Budapest, 2007¹².
- GORDON 1964 = A. E. GORDON: *Album of Dated Latin Inscriptions. Vol. II: Rome and the Neighborhood, A.D.100–119*. Berkeley/Los Angeles, 1964.
- JACQUES 1990 = F. JACQUES: *Les cités de l'Occident romain*. Paris, 1990.
- KIRÁLY 1894 = KIRÁLY P.: *Dacia provincia Augusti. II. kötet. Nagybecskerek, 1894*.
- KLOPPENBORG 2006 = J. S. KLOPPENBORG: *Associations in the Ancient World*. in: A.-J. LEVINE – D. C. ALLISON – J. D. CROSSAN (ed.): *The Historical Jesus in Context*. Princeton, 2006, 323–338.
- LEWIS – REINHOLD 1955 = N. LEWIS – M. REINHOLD: *Roman Civilization. Selected Readings. Volume II*. New York, 1955
- LILLI 2001 = M. LILLI: *Lanuvium. Avanzi di edifici antichi*. Roma, 2001.
- MACMULLEN – LANE 1992 = R. MACMULLEN – E. N. LANE: *Paganism and Christianity, 100–425 C.E. A sourcebook*. Minneapolis, 1992.
- MANTEYER 1898 = G. de MANTEYER: *L'inscription de Lanuvium à Rome*. MAH 18, 1898, 271–280.
- MCDERMOTT – CALDWELL 1958 = W. C. MCDERMOTT – W. E. CALDWELL: *Readings in the History of the Ancient World*. New York, 1958.
- MEYER 1991 = H. MEYER: *Antinoos. Die archäologischen Denkmäler unter Einbeziehung des numismatischen und epigraphischen Materials sowie der literarischen Nachrichten. Ein Beitrag zur Kunst- und Kulturgeschichte der hadrianisch-frühantoininischen Zeit*. München, 1991.
- MOMMSEN 1843 = Th. MOMMSEN: *De collegiis et sodaliciis Romanorum. Accedit inscriptio lanuvina*. Kiel, 1843.

- MOMMSEN 1850 = Th. MOMMSEN: *Römische Urkunden IV. Die lex Iulia de collegiis und die lanuvische lex collegii salutaris*, Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft 15, 1850, 353–364 = in: *Gesammelte Schriften. Dritter Band: Juristische Schriften. Dritter Band*. Berlin, 1907, 113–120.
- NAGY T. 1967 = NAGY T.: *Anecdota Aquincensia*. ArchÉrt 94, 1967, 62–69.
- OLD = *Oxford Latin Dictionary*. Oxford, 1968.
- RATTI 1825 = N. RATTI, *Dissertazione sopra una antica iscrizione rinvenuta nel territorio di Civita - Lavinia spettante alla città di Lanuvio*. Dissertazioni della Pontificia Accademia romana di archeologia 2, 1825, 437–462.
- SCHMELLER 1995 = T. SCHMELLER: *Hierarchie und Egalität. Eine sozialgeschichtliche Untersuchung paulinischer Gemeinden und griechisch-römischer Vereine*, SBS 162. Stuttgart, 1995.
- SMITH 1980 = D. E. SMITH: *Social Obligation in the Context of Communal Meals. A Study of the Christian Meal in 1 Corinthians in Comparison with Graeco-Roman Communal Meals*. Cambridge, 1980.
- SMITH 2003 = D. E. SMITH: *From Symposium to Eucharist. The Banquet in the Early Christian World*. Minneapolis, 2003.
- SZABÓ 2011 = SZABÓ E.: *Magánegyesületek temetkezési hozzájárulása Pannoniában*. in: *Annona Nova 2010. A Kerényi Károly Szakkollégium évkönyve*, Pécs, 2011, 97–112.
- SZALAI 2007 = SZALAI K.: *Morális értékek szerepe a collegiumok működésében*. in: GESZTELYI T. – VARGA T. szerk.: *Római polgárok és uralkodók képi üzenetei*. Debrecen, 2007, 147–164.
- ÜRÖGDI 1979 = ÜRÖGDI Gy.: *Hogyan utaztak a régi rómaiak?* Budapest, 1979.
- VADNAI 1942 = VADNAI B.: *Verespataktól Lócséig (A magyar biztosítás története a XIX. századig)*. Budapest, 1942.
- VÁRADI 2008 = VÁRADI Á.: *Preliminary Data of Life and Health Insurance in the Roman Law (Collegium funeraticium and collegium tenuiorum)*. Hungarian Medical Journal II/4, 2008, 533–538.
- VÁRADI 2009 = VÁRADI Á.: *Kockázatkezelés és kockázatközösség*. Biztosítási Szemle LV/8–9, 2009, 8–15.